

Militär psykologi

Våldsutövning och konsten att döda

*Inträdesanförande i KKrVA avd I av David Bergman
den 6 december 2017*

Résumé

War and psychology have always existed together. Violence and killing can be traced as a thin bloodred line throughout our history as well as discussions on how to select and train individuals to be able to function optimately in combat. Teaching a normal individual to kill requires a system and conditions where laws and moral norms can be temporarily deactivated – a moral disengagement – which requires a psychological deindividualization of the soldier, a dehumanization of the enemy as well as a distance that reduces the psychological burden of killing. At the same time, technological advances have to some extent created an illusion of a modern bloodless battlefield as well as an over-intellectualisation of warfare. We more often discuss how to ”get inside the opponent’s decision making-loop” than talk about the explicit acts of violence those decisions will lead to. In this respect it is important to remember that expressions such as ”hybrid-warfare” denotes combining different elements of warfare, not that the fundamentals of violence and killing will be replaced. On the contrary, training future soldiers will likely encompass both the most elementary aspects of violence, including conditioning, training, and enabling soldiers to kill as well as on how to use the technological breakthroughs inherent in modern warfare.

KRIGFÖRING ÄR EN konst som vilar på vetenskaplig grund, skrev den tyske generalstabschefen Hans von Seeckt en gång i tiden.¹ Att verka i strid är en oerhörd psykologisk påfrestning. På många sätt den mest påfrestande som en människa kan uppleva. Väpnad strid innebär att med våld eller ett mycket trovärdigt hot om våld påtvinga en motståndare vår vilja eller hindra henne att påtvinga oss sin vilja. Det ligger inget konstfullt i själva våldsutövningen. Men att få normala människor att begå så pass onormala handlingar är en utmaning där framgången vilar på ett antal psykologiska mekanismer. Att få dessa att samverka så att en människa kan utföra våldshandlingar med bibehållen moralisk standard för att sedan återvända till det civila livets normer är i allra högsta grad en

konst. På grund av det är ”Våldsutövning och konsten att döda” underrubrik på detta inträdesanförande.

Från medicin och filosofi

Studier av människor i strid har funnits lika länge som människor har varit i konflikt med varandra. Dessa studier visar att människans reaktioner i våldssituationer varit relativt konstant genom historien. Men de visar också att krigarkulturer genom historien uttryckt liknande dygder och personliga kvalitéer som en duktig krigare anses bör besitta.

Anledningen att psykologi inte återfinns i de historiska texterna är helt enkelt för att ämnet som vetenskap är relativt ungt och växte fram i början på 1900-talet. Huvuddelen av de historiska texter som behandlar männi-

skan i strid kommer huvudsakligen från filosofi eller medicin. Det är inom dessa som de huvudsakliga tankeströmningarna rörande den moderna militära psykologin vuxit fram.

Ardant du Picq var en fransk överste vars filosofiska verk *Étude sur le combat* kommit att bli ett grundverk inom området.² Tiden han verkade i var påverkad av Aristoteles dygdetiska principer för krigföring. Personliga kvalitéer som mod, rättvisa och gentlemannamässighet präglade starkt tänkandet. Men du Picq menade att kasta en vit handske och sticka en värja i någon var inte hur människan valde att genomföra strid om hon fick välja. Han menade istället att människan har en tendens att vilja strida på så stort avstånd som möjligt. Avståndet, menade han, erbjuder inte bara fysiskt skydd utan reducerar även bördan att döda.

Under första världskriget myntades begreppet "Shell Shock". Läkarna hade inga medicinska svar varför soldater utan uppenbara skador inte kunde fortsätta strida.³ Man menade att det måste vara tryckvågen från granaterna som försatte friska soldater i olika apatiska tillstånd. Våldigt ofta var detta sannolikt rena feldiagnoser för vad som idag ses som fullt normala och övergående stressreaktioner.

Efter att den militärpsykologiska forskningen fått fotfäste under 1900-talet har flera stora genombrott skett för att kunna förklara mänskligt beteende. Flera av dessa har blivit grundverk inte bara för militära organisationer utan även för den allmänna psykologin.

Exempelvis vad gäller området gruppprocesser genomförde Will Schutz omfattande studier av personalen i kanontorn på jagare under Koreakriget. Man undrade hur det kom sig att grupper med exakt samma utbildning i exakt samma typ av kanontorn visade olika effektivitet. Hans slutsats, att alla grupper går igenom i stort sett samma

utvecklingsfaser men olika snabbt, grundade FIRO-teorin som än idag är ett grundverk för utbildning och forskning inom området.⁴

Efter Vietnam ville man klarlägga hur det kom sig att vissa individer mår sämre än andra. Vad *Vietnam Veterans Readjustment Study* kom fram till var att om självhjälp, kamratstöd och stödet från samhället fallerar kan människor gå in i ett tillstånd där de i stort återupplever den traumatiserande händelsen istället för att bara minnas den. Vad vi idag kallar för diagnosen PTSD.⁵ Det vi lärt oss om förebyggande, diagnostisering och behandling är lika applicerbart för dem som upplevt naturkatastrofer, olyckor eller blivit utsatta för grova brott.

Att systematiskt studera människor i pressade och ibland livshotande situationer ger unika insikter och erfarenheter som inom bland annat ledarskap, grupputveckling och stresshantering ofta banat väg för utveckling och forskning inom både militära och civila organisationer.

Ämnena har behandlats tidigare även inom akademien. Om "Krigsneuroserna och de moderna stridsmedlens psykiska verkningar" skrev professor Gösta Rylander och kapten Åke Thord i ett särtryck till Akademiens Handlingar och Tidskrift från 1950.⁶ Skriften har en disposition mot psykiatri, men understryker ändå som främsta botemedlet "så realistiska övningar som möjligt med skarp ammunition".

Militär psykologi är ingen vetenskap för sig utan innefattar tillämpning av den vetenskapliga psykologins teorier och metoder i militär verksamhet. När man ser på några av exempelområdena så återfinns flertalet inom andra organisationer och även inom universitetsutbildningar. Undantaget är naturligtvis vad som är unikt för de militära organisationerna: behovet av våldsutövning och i slutändan att kunna döda. Som en naturlig effekt följer att tillämpningen av

ledarskap, selektion och ledarskap inriktas väldigt tydligt mot detta. Nedan kommer vi att göra nedslag i ett antal av dessa frågor.

Selektion – att välja de rätta

Historiskt har kraven för att bli utvald som soldat huvudsakligen varit rent fysiska. Gränssättande färdigheter som att rida, marschera långt och klara övriga umbäranden har ofta ställt större krav på fysik än intelligens.

Den dramatiska utveckling som skett inom urval och selektion är ingen slump utan har tvingats fram av teknikutvecklingen. Att exempelvis köra avancerade stridsvagnar och flyga flygplan kräver vissa förmågor hos individen. Med ökade krav på individuell färdighet ökar behovet av att man redan före utbildningen placerar rätt person på rätt jobb. För ett försvar med begränsade personella resurser blir självklart bra selektionsverktyg än viktigare.

I Sverige började militärpsykologiska verktyg användas under 40-talet. Inskrivningsprovet, ofta bara kallat I-provet mäter generell begåvning på en skala mellan 1 och 9.⁷ Genom åren har fler än tre miljoner svenskar genomgått detta under sin mönstringsprövning. Detta finns kvar än idag, givetvis i en reviderad form, som grundverktyg just på grund av att det är ett bra selektionsverktyg. Det exporterades även under sent 90-tal till polisen som idag använder en modifierad version.

I-provet förutsäger inte bara hur väl någon kommer att kunna tillgodogöra sig utbildningen och klara yrkets krav. Det finns även en tydlig koppling till traumatologin. Lägre skattning korrelerar med psykisk ohälsa.⁸ Personer med normalbegåvning eller högre är självklart inte immuna mot stress eller opåverkade i påfrestande situationer. Men mentalt kapital hjälper dem förutom att klara

av den aktuella situationen även att se en mening och att kunna bearbeta vad de varit med om i efterhand. Detta är ytterligare en anledning att vara kritisk när någon föreslår att sänka kraven för antagningsprövning till polisen eller försvaret.

I allt urval och uttagning är validiteten avgörande. Vilken personlig förmåga är det vi vill testa och är det aktuella testet gjort för att mäta just det? Utmärkta exempel finns i befattningsspecifika tester. En militärtolk måste kunna tillgodogöra sig en viss vokabulär på kort tid, och ett glostest med tidsbegränsning är då ett utmärkt selektionsinstrument för att mäta detta. Men däremot är det ett dåligt test för att kontrollera benägenheten för ångest eller klaustrofobi hos en aspirerande attackdykare. Ofta är tester inte absoluta utan genomförs som grund för en intervju och som del i en helhetsbedömning.

Ett vanligt fel är att endast gå på fysiska tester, även om dessa självklart alltid bör vara en del och är en grundförutsättning för att klara jobbet. Trots allt så säger löpning och styrketester relativt lite om lämplighet i färdigheter som inte är rent fysiska.

Den äldre metoden för ett mer naturligt urval brukar kallas för gallringsfilosofi. Den går ut på att göra ett stort överintag och att under utbildning parallellt gallra bort individer tills man har kvar önskvärt antal. Metoden kan kännas intuitivt rätt vid en första anblick men är inte effektiv kostnadseffektivitet men inte heller då den inte nödvändigtvis tar ut de bäst lämpade.

Ett lysande exempel är Krigsflygskolan på Ljungbyhed. Under mitten av 1960-talet upplevde de ett rekorddåligt resultat. Endast 21 procent av årskullen kunde examineras som piloter efter den grundläggande flygutbildningen.⁹ Situationen bedömdes som ohållbar av flera anledningar. Alltför få flygförare kom ut i tjänst i relation till behovet på flottiljerna. Metoden var dessutom oer-

hört dyr. Att lägga flygtid på en grupp där fyra av fem inte kommer att bli piloter är självklart ett slöseri med både personal och pengar. Men det största problemet var dock att utbildningskvaliteten på dem som klarade sig generellt var för dålig. De som kom ut var helt enkelt inte så bra piloter som de borde vara. Något som avspeglades i den ökade haveristatistiken.

En av de främsta orsakerna till problemen har utpekats i att gallringsfilosofin blandade uttagning och utbildning. Den mentala inställningen som krävdes av flyglärarna var helt enkelt ohållbar. Att parallellt gallra bort olämpliga individer och samtidigt lära ut kunskaper och färdigheter så effektivt som möjligt var två helt olika roller. I pedagogisk mening var de svåra, för att inte säga omöjliga, att förena.

Gallringsfilosofin bygger på antagandet att om du kontinuerligt avskiljer den sämste borde de bästa bli kvar. Problemet är att det inte stämmer. I en av grupperna på Krigsflygskolan konstaterade flygläraren Folke P Sandahl att alla utom två någon gång varit absolut sämst. Prestationerna varierade så pass mycket att korrelationen mellan prestationen i en enskild situation och slutbetyget var oerhört svag. Snäppet bättre än slumpen, men inte med mycket. Sandahl konstaterade även lite humoristiskt att aspiranternas flickvänner tenderade att göra slut vid olika tillfällen under året, till synes helt okoordinerat, vilket ledde till att mentala dippar och prestationsfall var utspridda under året för olika individer. Ett ytterligare problem med en grundinställning om elevernas oduglighet är att den snabbt riskerar att bli en självuppfyllande profetia där instruktörer ser vad de förväntar sig att se.

Den självklara åtgärden var att skaffa gallringsprincipen samt att särskilja uttagning och utbildning. Man började använda flera olika selektionsverktyg för att säker-

ställa att alla som togs ut att påbörja utbildningen även hade förutsättningar att klara den. Parallellt infördes en ny pedagogisk grundtanke. Flyglärarens roll förändrades från att agera domare till att vara instruktör.

Resultatet var slående: från endast 21 procent ökade antalet elever som slutförde utbildningen till hela 92 procent. Ett förhållande som hållit sig relativt konstant sedan dess. Det händer självklart fortfarande att individer måste avbryta utbildningen. Vi kan aldrig gardera oss för att utbildningen inte uppfyller förväntningarna och att individer ändrar sig. Men med rätt utförda uttagningstester ökar vi markant chansen att få individer med god förmåga att tillgodogöra sig utbildningen och att senare klara yrkets krav.

Inryckning och indoktrinering

Den militära inryckningen är en period som väldigt få människor glömmer. Tvärtom har sannolikt de flesta som upplevt den väldigt levande minnen. Inryckningen övar många praktiska färdigheter. Men de mer grundläggande principerna varför vi gör som vi gör är psykologiska, och kommer fortsätta vara så även i framtiden.

En betydande del i en militär inryckning är avindividualisering. Individen blir en del av ett kollektiv där individuella viljor alltid är underordnade organisationens. Det gemensamma klädesplagget heter just *uni*-form av en anledning.

Avindividualiseringen förstärks ytterligare av att individen under den första tiden blir både geografiskt och emotionellt isolerad från världen utanför. Isoleringen under den första tiden syftar mot våldsutövningen. Då rekryten introduceras i ett system med skiljande normer från det övriga samhällets är det ofta bäst att inte blanda dem under första tiden. Isolationen underlättar acceptansen

av ett parallellt moraliskt system med andra normer för uppförande. Detta gör det senare enklare för individen att lära sig hantverket.

En annan avgörande del i inryckningen är disciplin och exercis. Den israeliska armépsykologen Ben Shalit skiljde på formell och funktionell disciplin.¹⁰ Skåpsordning, uppställningsformer och inrättning är exempel på formell disciplin och är i sig inte något som gör en soldat farligare för fienden. Men man brukar säga ”ordning i skåpet – ordning i skogen” om att hålla koll på sin utrustning. Att öva uppställningar och inrättningar på kaserngården syftar vidare till att grupperingsformer, förbiskjutningar, målanvisning och eldreglering senare ska genomföras med precision och utan onödig risk. Det är på många sätt en psykologisk förberedelse för att individen senare ska kunna tillgodogöra sig stridsutbildningen.

En bärande del i detta är dock att individen förstår syftet och uppfattar disciplinen som funktionell. Även en funktionell disciplin kan också snabbt bli dysfunktionell om den används i fel kontext eller på fel sätt.

Det finns dock ofta en distorsion i diskussioner av erfarenheter från den militära inryckningen. Illusionen att det alltid var hårdare förr kan ibland leda till osunda beteenden. Att vår upplevelse från vår egen inryckning ibland blir förvanskad eller romantiserad sker på grund av att vi tolkar en extrem upplevelse utifrån en begränsad erfarenhet. Under inryckningen är ofta varje ny utmaning per definition den mest krävande som vi någonsin upplevt. Detta är också ofta hur vi minns dem i efterhand, då utifrån en höjd faktiskt förmåga och mer erfarenhet. Det leder i sin tur till en egocentrisk bias: tendensen att omedvetet tolka andras prestationer utifrån egna högre referensramar i syfte att själv framstå som mer värdig och kompetent.¹¹ När tiden går tenderar människor också att minnas dåtiden som de önskar

att den varit istället för hur den verkligen var. Förenklat uttryckt: ju längre tid som gått, desto bättre uppfattar vi att det var förr.

Många individer kommer även in i organisationen med tydliga förväntanseffekter (subject-expectancy effect) där individens uppfattning omedvetet påverkar utfallet.¹² Förväntar sig individen att det ska vara ”hårt”, kommer de tolka sina upplevelser som sådana. Sådana förväntanseffekter kan finnas även hos utbildare. Vid några tillfällen under karriären har jag tagit yngre kollegor åt sidan, då de tangerat gränsen. På frågan om motiv för deras agerande har deras svar ibland förvånat mig storligen: ”Det var så när jag gjorde det.” Rent praktiskt har det ofta direkt gått att dementera på goda grunder: ”Nej, det var inte så när du gjorde det. Jag vet, för det var jag som höll i övningen då.” Men samtidigt har deras bild av upplevelsen varit högst verklig för dem.

Michel Foucault menade att det militära systemet för lydnad återfinns i varierande form i andra delar av samhället och att kaserner, skolor, kloster, sjukhus och fängelser i varierande utsträckning delar samma maktstrukturer.¹³ Men det militära särskiljer sig fortfarande i ändamålet att förbereda en blivande soldat för stridens krav. Att inget av de övriga systemen ställer lika extrema krav beror på att ett misslyckande i något av dem vanligtvis inte riskerar att leda till att individen, skadas eller dödas. Men framförallt syftar disciplin och avindividualisering i ett militärt system till att lägga en fast grund för den fortsatta utbildningen i våldsutövning.

Våldsutövning och konsten att döda

På Armémuseum i Stockholm kan man vid början av utställningarna se en grupp schimpanser beredda till kamp. De representerar det nakna våldet som alltid funnits och gått som

en blodröd tråd genom hela den mänskliga historien. Vi kan tycka att detta är dåligt eller obehagligt och något vi inte gärna vill se. Men kampen, våldet och dödandet är nära förknippade med vår utveckling som art.

Våldet i sig ser i stort sett likadant ut nu som då. Dess effekter är fortfarande lika brutala och får inte förskönas eller romantiseras. Men det våld som utövas av stater har satts under kontroll. Våldet är inte längre lika naket utan har getts en struktur och iklänts en mantel av legitimitet.

Samtidigt är olika former av våld och handlingen att döda idag några av de mest tabubelagda gärningarna i vårt samhälle. Vi regleras dagligen av såväl sociala normer, religiösa budord och juridiska lagar som samtliga fördömer våld gentemot andra. Ett motstånd mot att döda andra finns som en mental spärr hos så gott som alla sunda individer.

Militär utbildning innebär därmed att den blivande soldaten lär sig genomföra olika typer av beteenden i specifika kontexter med bibehållen moralisk standard. Den modifierar inte de moraliska uppfattningar som denne redan har, utan presenterar under vilka premisser som dessa kan kringgås – vad Albert Bandura benämner som en ”moralisk frikoppling”.¹⁴

Det finns tre grundläggande psykologiska mekanismer som blir centrala för att få en normal människa att göra onormala handlingar.

Den första är distanslagen.¹⁵ Det är mer påfrestande att döda någon med kniv i närkamp än att göra det med ett prickskyttegevär på långt avstånd. Den avgörande faktorn här är den mänskliga perceptionen. I närkamp kan vi förnimma motståndaren med alla våra sinnen och ser denne då som mer mänsklig. Men i hårkorsat på ett prickskyttegevär ser vi endast de grova formerna och inte detaljerna av en människa. Distanslagen utgår

inte enbart från fysisk distans, utan även från den uppfattade emotionella distansen. Den ständiga förbättringen av optik och sensorsystem har gjort att den uppfattade emotionella distansen kontinuerligt minskar. Att det exempelvis skulle vara helt utan börda att döda med en drönare är därmed något av en illusion.

Den andra aspekten är den avindividualisering som grundläggs vid inryckningen. En av effekterna av denna är att den skapar en upplevd anonymitet. Anonymiteten förstärker känslan av kollektivt handlande vilket reducerar den individuella tröskeln att använda våld. Styrkan ökar generellt med storleken på gruppen men inte minst den kollektiva identiteten. Ju mer en individ identifierar sig som en medlem av en social grupp desto enklare blir det att utföra handlingar i dess namn, inklusive våldshandlingar.

Våldshandlingar ges även ett sanerande språk. Att peka ut målet för våldshandlingen benämns exempelvis för att ’målange’ och att döda densamme benämns som att ’nedkämpa’. Våldet får etiketter, så fria som möjligt från känslomässig laddning. Militära kommandon är i grunden funktionella. Men etiketterna särskiljer även mellan de moraliska systemen och underlättar att en frikoppling kan ske: Att mörda är fortfarande fel, men att nedkämpa fienden är tvärtom förväntat av dig.

Den slutliga psykologiska mekanismen är avhumanisering av målet för våldsutövningen. Fenomenet betyder att vi berövar en motpart sina mänskliga attribut. I denna process reduceras de från en individ med känslor, hopp och drömmar till ett objekt: fienden.

Avhumaniseringsprocesser är inneboende i det militära utbildningssystemet. Från första dagen på skjutbanan får soldaten lära sig att han inte skjuter på en människa utan mål. Tavlorna avbildar grovhuggna ansikten med elaka drag. När fienden berövats mänskliga

attribut reduceras den psykologiska tröskeln att tillfoga skada eller död.

Avhumanisering kan, även om det inte är önskvärt, förstärkas till en demonisering. Exempelvis genom att fienden utmålas som lömsk och ondskefull, jämförs med kackerlackor eller andra skadedjur samt ges öknamn. Något som inte sällan används i propaganda.

Varken avindividualisering eller avhumanisering är något som sker av sig själv utan är en successiv process som faciliteras av utbildning. Samuel Marshalls studier från andra världskriget visar tydligt att de psykologiska rekvisen för att få soldaterna att döda inte alltid varit uppfyllda. I en studie på 400 infanterikompanier fann han att endast 15-20 procent av soldaterna hade avfyrat sina vapen mot fienden. Marshall understryker vikten av verklighetstrogen stridsutbildning, det han kallade *conditioning*.¹⁶

Redan i Korea var motsvarande siffra 55 procent och i Vietnam uppe i 90 procent. I Richard Holmes studier av Falklandskriget fann han att 90-95 procent av de brittiska soldaterna skjutit för att döda.¹⁷ Han går så långt som att mena att detta var en avgörande faktor i att de välutbildade brittiska soldaterna, alla från elitförband, kunde vinna mot de sämre utbildade argentinska soldaterna. Detta trots att argentinarna stundtals var tre gånger fler och nedgrävda i försvarsställningar.

För ett mindre land med en numerärt liten armé följer det sig naturligt att denna fråga blir än mer avgörande att kontinuerligt arbeta med. Ju färre soldater vi har desto mer avgörande är det att varje soldat skjuter för att döda om eller när han/hon ställs inför den skarpa situationen. Det finns dock ett antal hinder för att utbilda soldater så verklighetstroget som möjligt eller att överhuvudtaget prata om frågorna.

En kollega fick en gång uppgiften att agera instruktör för en pluton som med kort varsel

skulle rotera iväg på en utlandsmission. Under en dag på skjutbanan frågade en soldat om anledningen till varför man sköt dubbelskott. Kollegan, väl förtrogen i både skytte och sjukvårdstjänst, berömde soldatens fråga och svarade sakligt att dubbelskott med närliggande ingångshål gav parallella sårkanaler med massiv genomblödning som följd vilket dödade snabbare, något som gjorde skjuttekniken särskilt lämplig i närstrid. Svaret orsakade ett mindre vulkanutbrott av reaktioner från de högre militärer som följde utbildningen från sidan. Förklaringen som den yngre instruktören gett ansågs inte passande. De alternativa utläggningarna om dubbelskotten som följde innehöll förvisso upprepningar av frasen ”Mycket bly i luften”. Men vad de menade att blyet gjorde efter att det färdats genom luften framgick däremot inte.

Våldsutövning är tacksamt nog inte en naturlig del av våra vardagliga liv. Även döden har med tiden allt mer blivit något vi gömmer undan och helst inte vill se. Att vi lever i ett fredligt land kan leda till en beröringsskräck mot all våldsutövning. Även legitim sådan. Det har funnits tillfällen när ledande politiker uttryckt förvåning över att svenska soldater använt våld i en väpnad konflikt, även i fall där de själva varit delaktiga i beslutet att skicka dem till konfliktområdet.¹⁸ Som vi kan se i exemplet ovan finns det individer även inom den militära organisationen som inte fullt omfamnat den fulla innebörden av sitt arbete. Det grundläggande självklara faktum att militära insatser innebär våldsutövning är inte lika självklart för alla. Överlag riskerar detta att tabubelägga ämnet och skapa en stigmatisering av de yrkesgrupper som utövar ett våldsmonopol eller i viss mån skapa en aversion mot kärnuppgifterna även inom professionen.

Parallellt ser vi stundtals en tendens att överintellektualisera krigföring. Det finns

ibland en illusion om det framtida kriget som tekniskt och oblodigt. Vi pratar hellre om att ”komma innanför motståndarens beslutsprocess” eller att ”orsaka systemkollaps”, än om vad detta innebär. Givetvis är beslutsprocesser viktiga, men ingen konflikt är ett olympiskt spel för att avgöra vem som har snabbast beslutsprocess, utan uppgiften är oftast ytterst att utföra en våldshandling.

Vi kan se att även konflikter som ansetts vara skolboksexempel inom exempelvis informationskrigföring i allra högsta grad även innehållit våld och dödande. I tider när allt fler pratar om hybrid-krigföring bör man betänka att termen ’hybrid’ betyder just korsning, att nya sätt att föra krig tillförs men utan att det konventionella sättet att föra krig förändras. Sammanfattningsvis ser vi att våldsutövning och konsten att döda är lika grundläggande färdigheter idag som tidigare genom historien, och kommer vara så även i framtiden.

Framtiden

Även om våldsutövning i allra högsta grad kommer vara densamma i framtida krig kommer självklart plattformarna och metoderna för detta våld att utvecklas. En betydande del av denna utveckling pågår inom ramen för autonoma vapensystem. I viss mån är de redan här, och system med högre autonomi kommer att komma. Tro inte något annat. Det är inte bara stormakter som utvecklat flygande autonoma system. Saabs stealth-drönare Neuron flög exempelvis för första gången 2012.¹⁹ Dock så finns ett antal missuppfattningar som kontinuerligt färgat debatten och gjort den missvisande.

När vi pratar om autonomi är det självklart inget digitalt förhållande, utan det handlar om den *grad* av autonomi som vi väljer att ge ett system. De drönare som debatterats de senaste åren är som bäst fjärrstyrda eller

semi-autonoma. Med andra ord kan de fungera en viss tid utan mänsklig inblandning.

Vad vi menar med autonomi är att vi kompletterar kognitionen. Det minskar människans behov att ständigt styra systemet och ökar därigenom avståndet till handlingen. Vad vi sett i debatten är dock en förskjutning av moral och etik från det mänskliga beslutet till det tekniska systemet. Genom att kalla dem för exempelvis ”mördar-plan” eller ”döds-drönare” så har vi humaniserat dem, tillskrivit dem uppsåt och avsikt. Följden har blivit att man ifrågasatt det tekniska systemet istället för det mänskliga beslutet att använda dem och för vilket syfte. Är dödande med drönare moraliskt rättfärdigt? Sanningen har ofta varit att graden av moral, eller omoral, beror på beslutet att använda våld och till vilket syfte och inte specifikt på vilket tekniskt system som använts för det. Kritik om omoral har även grundat sig i att piloten inte utsätter sig för någon risk. Men krigföring ställer inget krav på jämbördig risktagning, och befälhavare vill skydda sina underställda och ha ett orättvist övertag.

En av de mer frekvent intervjuade piloterna av drönare inom debatten är Brandon Bryant. Han har i flera nyhetsmedia, inklusive svenska Kalla Fakta²⁰ och Dokument Utifrån,²¹ beskrivit hur han lider av psykisk ohälsa. Han beskriver hur han som drönarpilot dödade 1 626 människor, inklusive kvinnor och barn. Med detta som grund har det tekniska systemet ifrågasatts. Jag tvivlar inte alls på att han mår dåligt, tvärt om. Men det finns två frågor som aldrig blev ställda i något av de program som hittills sänts i ämnet. Finns det någon som inte skulle må dåligt efter att ha dödat 1 626 människor, helt oaktat vilket vapen han/hon använde för att göra det? Det andra är vad som gett honom moralisk förlåtelse? Han var ju pilot och erkänner själv att han genomfört folkrättsvidriga bekämpningar av kvinnor och

barn. Situationen blir absurd när skulden läggs på det tekniska systemet och piloten framställs som ett offer. Föreställ er motsvarande scen med en armésoldat som begått folkrättsbrott och försöker skylla sin ohälsa på en ”omoralisk mördarstridsvagn”.

Dock så finns det legitima problem som följd av att nyttja autonoma system. Den största källan till psykisk ohälsa kommer från den skarpa dissociationen mellan krig och fred.²² Piloterna genomför flygningar med vapeninsatser för att direkt efter åka hem till ett hem i djupaste fred utan möjlighet att varva ner eller ”tryckutjämnas” med kollegor som upplevt samma sak. Något som är ett naturligt inslag i en konfliktzon. Denna dissociation exemplifierades väldigt väl av Ethan Hawkes kommentar i filmen *Good Kill*: ”I blew away six taliban in Pakistan today, now I’m going home to barbecue”.²³

Överlag har den tekniska utvecklingen gått snabbare än den mänskliga förmågan att omfamna den fulla innebörden av denna. Vissa föreningar som Human Rights Watch har verkat för ett totalförbud. Men anledningen att vi kommer fram till olika svar runt frågor om etik och juridik är sannolikt att inga av de ramverk som reglerar krigföring skrevs för att innefatta autonoma vapensystem. Istället för att verka för ett förhastat förbud för en teknik som ändå kommer, är det inte bättre att utarbeta tydligare regelverk för hur dessa system får användas i krigföring?

När vi diskuterar framtiden för autonoma vapensystem finns det två vanliga tankefel som måste värderas. Det första är diskussionen om när systemen kommer att uppnå ”mänsklighet” och kunna fatta beslut på samma nivå som en människa. Att normera utifrån vår egen förmåga är givetvis naturligt eftersom det är vi som utvecklat systemen. Men människan är faktiskt en väldigt dålig beslutsfattare och styrs ofta av emotioner och sociala faktorer. Om vi varit bättre

på beslutsfattning hade vi exempelvis inte behövt så ingående formella beslutsprocesser för att hjälpa oss att komma fram till det mest rationellt riktiga beslutet i operationsplanering. Men begreppet mänsklighet har även en mörkare sida. Det är trots allt mänskliga drag som ilska, frustration, vrede, utmattning och hämndbegär som stundtals leder till krigsbrott och övergrepp. Vi måste ifrågasätta varför vi sätter begreppet ”mänsklighet” som gyllene standard för beslutsfattande och om inte ett autonomt system rimligtvis skulle följa krigets lagar bättre än en människa.

Den andra delen är att bara för att vi *kan* betyder inte det att vi *vill* släppa kontrollen. Bilden av att maskinerna helt tar över kriget färgas sannolikt av dystopiska filmer som *Terminator* och *iRobot*. Men människan vill uppleva en koherens och att se världen som begriplig, meningsfull och framförallt hanterbar.²⁴ I extrema situationer ökar generellt detta behov. Att en militär befälhavare *kan* släppa beslutet om liv eller död på slagfältet betyder därmed inte på något sätt att hon *vill* göra det. Att autonoma system dessutom är utmärkta sensorplattformar är ännu en anledning att hålla dem under nära kontroll.

I många av resonemangen vi har fört har den mänskliga hjärnan och förmågan att omsätta dess signaler till handling varit gränssättande. Men det finns utveckling som visar på hur vi kan utveckla denna förmåga.

Över 300 000 människor med hörselskador har idag Cochlea-implantat.²⁵ Medan en hörapparat endast förstärker ljud till det egna örat så fungerar ett Cochlea-implantat genom att en elektrod opereras in direkt i hörselcentrum för att ta emot signalerna från den yttre delen av hörselapparaten och ge stimulering av hörselnerven. Enkelt uttryckt en direktkoppling till hjärnan.

Samma teknik har börjat utvecklas med retina-implantat, även om man där inte

kommit lika långt. Sammantaget så kommer de inte bara kunna ge döva och blinda sina sinnen tillbaka utan också möjliggöra sensorisk förstärkning. Det är teknik som kan ge soldater bättre hörsel och förmågan att se i mörkret.

I maj 2012 lyckades Cathy Hutchinson dricka en kopp kaffe.²⁶ Om bedriften inte låter särskilt imponerande kan vi tillägga att hon är helt förlamad efter en stroke. Ett BrainGate-chip stort som en mindre huvudvärkstablett inopererades vid rörelsecentrum i hjärnan vilket gjorde att hon kunde använda ren tankekraft för att fjärrstyra en robotarm till att lyfta kaffekoppen och dricka sitt kaffe. Tekniken kommer på sikt att kunna styra exoskelett, utanpåliggande förstärkningar, på ett sådant sätt att det bokstavligen får de förlamade att gå igen. Men det kommer även att kunna förstärka mänsklig förmåga. Det finns fulla exoskelett idag som kan lyfta tio gånger så mycket som en människa normalt gör. En välsignelse mot arbetsskador har man menat inom transportindustrin men det finns andra professioner som också har användningsområden, inte minst inom militära organisationer.

Det måste understrykas att den teknik vi talar om här absolut finns här och nu. Men att det även är en lång väg från framgångsrika prototyper till att en utrustning är framtagen,

testad och förbandssatt och kan användas. Men den tiden kommer att komma.

Vi kan vara helt säkra på att neural förstärkningsteknik kommer att erbjuda fler möjligheter för både civila och soldater. Men vi ska även hålla i åtanke att det utgör en förstärkning av den mänskliga förmågan, inte att den psykologiska belastningen på soldaterna skulle förändras.

Avslutning

Sammantaget så ser vi idag en snabb utveckling inom många områden relevanta för krigföring. Men vi ser även att de mest grundläggande aspekterna av väpnad strid förblir oförändrade. Nya sätt att föra krig tillförs men utan att det konventionella sättet för våldsutövning och dödande förändras. Det betyder sammantaget att morgondagens soldatutbildning kommer att vara än mer krävande i att både lära ut och befästa de oföränderliga grunderna i våldsutövning så att soldaten kan fungera i en skarp situation men också hantera de allt mer avancerade metoderna och plattformarna för att utöva detta våld.

Författaren är major och försvarsmaktsdoktorand i psykologi.

Noter

1. Condell, Bruce och Zabecki, David: *On the German Art of War: Truppenführung: German Army Manual for Unit Command in World War II*, Stackpole Books, 2008.
2. Du Picq, Ardant: *Battle Studies*, Military Service Publishing Co, Harrisburg, Pennsylvania 1946, fransk originalutgåva: *Études sur les combats: Combat antique et modern*, 1800.
3. Leese, Peter: *Shell Shock. Traumatic Neurosis and the British Soldiers of the First World War*, Palgrave Macmillan, 2014.
4. Schutz, Will: *FIRO: A Three-Dimensional Theory of Interpersonal Behavior*, Rinehart, New York 1958.
5. Kulka, Richard; Schlenger, William; Fairbank, John; Hough, Richard; Jordan, Kathleen; Marmar, Charles och Weiss,

- Daniel: *Contractual Report of Findings from the National Vietnam Veterans' Readjustment Study*, vol 1-4, Research Triangle Institute, North Carolina 1988, <http://www.ptsd.va.gov/professional/research-bio/research/mvurs-docs.asp>.
6. Rylander, Gösta och Thord, Åke: "Krigsneuroserna och de moderna stridsmedlens psykiska verkningar", särtryck ur *KKrVAHT* 1950, s 469-575.
 7. Husén, Torsten: *Några data rörande svenska krigsmaktens inskrivningsprov*, Lund 1946.
 8. Hemmingsson, Tomas; Melin, Bo; Allebeck, Peter och Lundberg, Ingvar: "The association between cognitive ability measured at ages 18-20 and mortality during 30 years of follow-up—a prospective observational study among Swedish males born 1949-51", *International Journal of Epidemiology* 2006;35:665-670, 2006; Roberts, Brent; Kuncel, Nathan; Shiner, Rebecca; Caspi, Avshalom och Goldberg Lewis: *The Power of Personality The Comparative Validity of Personality Traits, Socioeconomic Status, and Cognitive Ability for Predicting Important Life Outcomes*, Perspectives on Psychological Science 2:313, 2007.
 9. Sandahl, Folke P: *Utvecklingen av pedagogiken vid den grundläggande flygförarutbildningen (GFU)*, i *Flygpedagogik*, Flygvapnet, Linköping 1981.
 10. Shalit, Ben: *Konfliktens och stridens psykologi*, Liber Förlag, Stockholm 1983.
 11. Ross, Michael och Sicol, Fiore: "Egocentric biases in availability and attribution", *Journal of Personality and Social Psychology*, 37 (3), 1979, s 322-336.
 12. Rosenthal, Robert och Rubin, Donald: "Interpersonal expectancy effects: The first 345 studies", *Brain and Behavioral Sciences* 3, 1978, s 377-386.
 13. Foucault, Michel: *Övervakning och straff*, Arkiv Förlag, 2017, original: *Surveiller et punir*, 1975.
 14. Bandura, Albert: *The role of selective moral disengagement in terrorism and counterterrorism*, i Moghaddam, Fathali och Marsella, Anthony (red): *Understanding Terrorism: Psychological roots, consequences and interventions*, American Psychological Association, Washington D C 2013; Bandura, Albert: *Moral Disengagement: How People Do Harm and Live with Themselves*, Worth Publishers, 2015.
 15. Hughbank, Richard och Grossman, Dave: *The Challenge of Getting Men to Kill – A view from Military Science*, i Fry, Douglas (red): *War, Peace, and Human Nature: The Convergence of Evolutionary and Cultural Views*, Oxford University Press, 2015.
 16. Marshall, Samuel: *Men against fire – The problem of battle command in future war*, William Morrow & Co, 1947.
 17. Holmes, Richard: *Acts of war: The behavior of men in battle*, The Free Press, New York 1985.
 18. Se exempelvis reaktioner efter att Ewa Stenbergs reportage "Sveriges Hemliga Krig" om Särskilda Operationgruppen (SOG) i *Dagens Nyheter* 2014-01-25 rapporterat att man dödat motståndsmän. Torbjörn Björlund och Peter Råberg (då del av försvarsutskottet) menade misstänkliggörande att soldater "kunde gått över gränsen" och krävde utfrågningar av ÖB för en insats de varit med att besluta om. Lyssna exempelvis på debatt i Studio Ett, fredag den 31 januari 2014.
 19. Karlberg, Lars Anders: "Saabs Neuron äntligen i luften", *Ny Teknik*, 2014-01-31.
 20. "Sverige och drönarkriget", *Kalla Fakta*, 2013-06-22.
 21. "Död på distans", *Dokument Utifrån*, 2014-05-11.
 22. Chappelle, Wayne; McDonald, Kent; Prince, Lillian; Goodman, Tanya; Ray-Sannerud, Bobbie och Thompson, William: "Symptoms of Psychological Distress and Post-Traumatic Stress Disorder in United States Air Force "Drone" Operators", *Military Medicine*, 8:63, 2014, s 179.
 23. *Good Kill*, Voltage Pictures, 2014.
 24. Antonovsky, Aaron: *Health, Stress, and Coping: New Perspectives on Mental and Physical Well-Being*, Jossey-Bass, San Francisco 1979.
 25. Macherey, Olivier och Carlyon, Robert: "Cochlear implants", *Current Biology*, vol 24, utgåva 18, 2014, s R878-R884.
 26. "Paralyzed woman uses mind-control technology to operate robotic arm", *CBS News*, 2012-05-16.